УДК 81'373.7:801.676

Ю.О. Маркітантов

ФРАЗЕОЛОГІЗМИ В ХУДОЖНЬОМУ СВІТІ С.ДАВІДОВІЧА

У статті йдеться про своєрідне поетичне бачення історії та сьогодення Білорусі С. Давідовічем. Висвітлюється роль фразеологізмів як художньо-зображальних засобів та прийомів їх вводу у текст.

Ключові слова: *фразеологізм, поезія, субституція, поширення компонентного складу, контамінація, фразеологічний натяк.*

Поетичні твори С.Ф. Давідовіча вражають чистим громадянським пафосом, філософськими роздумами про життя і долю Білорусі й білорусів, глибиною розуміння життя і психології людини. У його ліриці – безмірна любов до малої батьківщини, де криниці – найчистіші, небеса – найблакитніші, сіно – найдухмяніше. Та найціннішим багатством, за оцінкою автора, на його Лагойщині є люди, адже:

Мой зямляк – славуты, знакаміты
Тым, што с роднай мовай век зжывае,
Тым, што шчыры, сціплы, працавіты,
Тым, што злості ў сэрцы не трымае... [1, 22]

Життєва мудрість, розміреність ритму, влучна невимушена метафора – усе це породжує відчуття причетності до того високого поетичного світу, яким висвічує кожен твір талановитого поета. Та чи не найсуттєвішим виражально-зображальним засобом, активним образотворчим чинником поетичного доробку Сяргея Давідовіча є іскрометні згустки народної мудрості – фразеологізми, як-от у вірші «Вядуць у Рым не ўсе дарогі»:

Не, не нясуць удалеч ногі,
У Рым, дзе тлуста дні гудуть.
Мяне ***сцяжынкі ўсе, дарогі***
Сюды – ***ў Карпілаўку вядуць*** [1, 73]

Відома фразеологічна одиниця ***всі дороги ведуть до Риму*** під пером автора виростає у глибоку національну формулу, що є виразником безмежної любові до рідного краю.

Актуальність статті пояснюється необхідністю якомога ширшого і глибшого дослідження функціонального аспекту такого мовного феномену, яким є фразеологічна одиниця (ФО). Особливо яскравим матеріалом у цьому сенсі є поетичне мовлення С. Давідовіча.

Питанням функціонування ФО у художньому мовленні присвячені роботи як українських, так і російських та білоруських учених-фразеологів. Серед найвідоміших назвемо праці Л. Авксентьєва, М. Алексеєнка, Л. Щербачук, А. Емірової, І. Гнатюк, В. Ужченка, М. Бакіної, І. Дубинського, М. Шанського, А. Аксамітова, І. Лєпєшева та ін. Однак непересічний характер об'єкта дослідження (ФО) зумовлює можливість і необхідність подальшого вивчення цієї проблеми.

Відсутністю ґрунтовних праць, присвячених аналізу ФО в поетичних текстах талановитого білоруського поета С.Давідовіча, зумовлено вибір теми нашої статті, мета якої – висвітлення прийомів відбору і способів уведення фразеологізмів у тексти його поетичних творів.

Фразеологізм у поетичному тексті, як відомо, "одночасно акумулює і породжує додаткові текстові смисли, віддзеркалюючи специфіку авторського бачення світу" [7, 90]. При цьому фразеологізми можуть належати до високого стилю:

Давайце ***збіраць каменне***
І серць дабра насенне!
Давайце! [1, 116],

чи низького:

Ото ўжо бывае –
Свінні ***свінню падкіне***.
Яна хоць не жывая,
А трэслася ў машыне [1, 215-216]

в залежності від поетичної картини, яку сприймає й репродукує поет.

С. Давідовіч відверто щирий у своїх поетичних творах, які то наповнені патетикою з лексико-фразеологічними засобами високого стилю, то гнівно викривальним чи сатирично-гумористичним змістом, де найдоречнішим є знижені розмовно-просторічні мовні формули, як-от вигуковий грубо просторічний фразеологізм ***едрыт тваю качалку***!

Едрыт тваю качалку! –
Эх расхвашчу цяперка
На дробныя кавалкі
Хлустлівае люстэрка! [1, 147].

© Ю.О. Маркітантов

С. Давідовіч у своїй поетичній творчості активно послуговується фразеологічним багатством рідної мови, вживаючи ФО як у традиційній, так і в авторській, видозміненій формі. Особливо цінними у сенсі актуалізації й самої одиниці, й тексту є фразеологічні новотвори. Однак, не все, що видається нам новотвором, таким є насправді. Тому-то необхідним є розрізнення лексичної варіантності (узуальні зміни) і лексичної субституції (оказіональні зміни).

Важливим у дослідженні структурно-семантичних трансформацій ФО шляхом субституції, на чому наголошують учені, є розмежування цього типу індивідуально-авторських видозмін і лексичної варіантності компонентного складу ФО. Необхідність цього викликана тим, що досить часто навіть у роботах відомих науковців можна натрапити на випадки змішування цих понять.

Цікаво пояснює природу варіантності ФО В. М. Мокієнко: "Дійсно, оскільки більшість фразеологізмів у час свого виникнення була вільними сполученнями, то вільна змінюваність компонентів була їх природною властивістю. Відповідно, біля витоків стійкого сполучення міг і навіть мав бути не один, а кілька зворотів, взаємозамінюваність компонентів для яких – звичне явище. У цьому сенсі еволюція фразеологізму постає як рух від варіантного різноманіття до компонентної однаковості, «консервованості», від «антинорми» – до норми, а не навпаки. В процесі цього руху і кристалізується фразеологічна модель, формується її внутрішня логіка" [5, 32-33].

Скажімо, у фразеологічному словнику білоруської мови фіксується ФО ***вылузвацца (лузацца, лезці, вылазіць) са скуры*** як така, що має лексичні варіанти, з яких мовець має можливість вибрати той, що найбільше його задовольняє. Сяргей Давідовіч, наприклад, зробив свій вибір так:

І вось прад намі, як на парадзе,
Наперад ***лезуць з ўласной скуры***
Тузы ў навуцы, тузы ва ўладзе,
Тузы ў мастацтве, ў літаратуры [1, 21].

І в іншому творі поет обирає з чотирьох можливих саме компонент ***лезці***:

Лез са скуры Манхэтан –
Бляск агнёў, небаскробы.
А наўскраі, за гэтым –
Царства бедных – трушчобы [1, 70].

Учені стверджують, що смислова тотожність фразеологізму не порушується від того, який лексичний варіант використовує автор твору. Однак, у наших прикладах тотожність фразеологічних одиниць порушується, але не через лексичну варіантність. У першому прикладі поет застосовує прийом поширення компонентного складу шляхом уведення прикметника, а в другому метафоризує фразеологізм (тип метафоризації «неживому – живе»). Додамо, що варіювання компонентів і відповідно збереження образної тотожності фразеологізму залежить не лише від лексико-семантичних відношень компонентів на рівні твірного словосполучення, але й від традиції, стереотипів слововживання [2, 74].

Особливістю творчого почерку С. Давідовіча є його прагнення застосовувати комбіновані прийоми трансформацій з метою актуалізувати семантику фразеологічної одиниці. Стилістично активний і потужний у художньому мовленні прийом лексичної субституції поет посилює подвійною актуалізацією, створюючи для цього відповідний контекст. Так, відомий фразеологізм ***лыжка дзёгцю <у бочцы мёду>***. *Мн. Не ўжыв. У ролі розных чл. ск. Разм. Неадабр.* Нязначная, але непрыемная дробязь, якая псуе што-н. добрае [3, I, 585] С. Давідовіч трансформує у ***лыжку перцу у шклянцы вады,*** перед цим уживаючи вільне синтаксичне словосполучення ***зараза в крыві***:

Нелюбоў – як зараза в крыві,
Як ***у шклянцы вады – лыжка перцу***.
І штодня не хапае любві
І зямлі, і былінцы, і сэрцу [1, 53].

Лексична субституція використовується для конкретизації, тобто прив'язки ФО до ситуації, через що відбувається підсилення значення та збагачення ФО новими семантичними відтінками, що й призводить до актуалізації всієї ФО.

Згадаймо щодо цього цікавий приклад лексичної субституції з творчої лабораторії С. Давідовіча, який в одному мікроконтексті зіштовхує, так би мовити, традиційну й новостворену ФО:

Не пуд, а з'еўшы горы солі,
Я зразумеў — і горка стала:
То ж адгукаецца нядоля,
А шчасце ў рот вады набрала [1, 53].

Заміна компонентів ФО таїть у собі значні можливості виразності, що особливо суттєво виявляються, коли поет створює оказіональні фразеологізми, використовуючи лише структуру (модель) традиційної ФО, до якої інколи додається фрагмент її компонентного складу [4, 58]. М. Шанський називає це створенням за аналогією з загальновживаними фразеологізмами нових, індивідуально-авторських фразеологізмів [6, 152]. Часто в інноваціях зв'язок з традиційною одиницею зберігається. І завдяки такому зв'язку ми відчуваємо їх привабливість і доречність у по-

етичному творі. С. Давідовіч, використав лише модель вже згадуваної нами загальномовної одиниці ***вылузвацца (лузацца, лезці, вылазіць) са скуры*** без залучення семантики:

Ад такого вось лячэння
Здрыганулася палата,
А прафесар ад здзіўлення
Ажно ***выскачыў з халата*** [1, 190].

Але не завжди новостворені фразеологізми формально нагадують відомі мовні формули, при цьому претендуючи на фразеологічний статус:

Сцяпан зірнуў на сябра:
– А ты – як пуп курыны.
Пагрэем зараз ***жабры***
Цяпер не без прычыны [1, 220] (***пагрэць жабры*** – випити спиртне).

Серед улюблених прийомів трансформацій фразеологічних одиниць, до яких вдається поет, назвемо метафоризацію:

І сёння – ў цемры чадных гушчароў,
Свайму пяру "***не затыкаю рот***",
Хаця не раз сваіх гаспадароў
«Узносіла» яно – на эшафот [1, 47]

й подвійну актуалізацію (семантичний тип трансформацій ФО):

Прымі – усё, што ёсць,
Прымі – якое ёсць –
І згіне маладосць,
І звяне прыгажосць.
І будзе чуцца: «...маць!»,
І будуть *лёс ламаць*.
Наломяць столькі дроў,
Што – паспявай прымаць... [1, 123].

Та трансформація фразеологізмів не є самоціллю поета. Подеколи його повністю влаштовують загальномовні одиниці. Для їх актуалізації достатньо створити відповідний контекст, як-от:

Папрацаваў, пагараваў,
Здароўе нішчыў, ***жылы рваў***,
Круціўся, ***як вавёрка ў коле***.
Дзівак! ***Насып на хвост ІМ солі***... [1, 68].

Практично всі випадки перетворень фразеологізмів у поетичному доробку С. Давідовіча – це процес цілеспрямованого оновлення їх відповідно до ідейно-художніх завдань, які поет розв'язує в творах. Але й узуальні фразеологічні одиниці, уміло введені поетом у контекст, заграють по-особливому й свідчать про високу майстерність поета, уміння його відібрати єдино можливий у конкретному випадку мовленнєвий матеріал для створення високохудожнього твору.

Список використаних джерел

1. Давідовіч С. Горкая кропля: Вершы, гумарэскі, паэмы / Сяргей Фёдаравіч Давідовіч. – Мн. : Маст. літ., 1997. – 314 с.
2. Жуков А. В. Очерки по фразеологической семантике / Анатолий Власович Жуков. – Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2008. – 159 с.
3. Лепешаў І.Я. Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы: В 2-х т. / Іван Якаўлевіч Лепешаў– Мн. : "Беларуская Энцыклапедыя" імя Петруся Броўкі, 1993. – Т.1-2.
4. Маркітантов Ю.О. Фразеологія в східнослов'янському поетичному мовленні / Юрій Олександрович Маркітантов. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – 148 с.
5. Мокиенко В.М. Образы русской речи: Историко-этимологические очерки фразеологии / Валерий Михайлович Мокиенко. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1986. – 280 с.
6. Шанский Н.М. Фразеология современного русского языка. – 3-е изд., перераб. и доп. / Николай Максимович Шанский. – М. : Высш. школа, 1985. – 160 с.
7. Tur S. Текстообразующая роль фразеологизма в современном русском поэтическом тексте // Nowa frazeologia w nowej Europie. Новая фразеология в новой Европе. Neue Phraseologie im neuen Europa. Słowo. Tekst. Czas. VI: Tezy referatów międzynarodowej konferencji naukowej, Szczecin, 6-7 września 2001 r. / Pod redakcją Hany Waltera, Walerija Mokijenki i Michaiła Aleksiejenki. – Greifswald, 2001. – С. 89-90

Summary. *This article deals with the peculiarity of poetical vision of Byelorussian history and nowadays by S.Davidovich. Here is elucidated the role of phraseological units as artistically-depicted means and ways of inputting them into the text.*

Key words: *frazeological unit, poetry, substitution, expansion, contamination, phrazeological hint.*